

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

У статті проаналізований розвиток уявлень про діагностику, психологічну і педагогічну діагностику, педагогічну прогностику для визначення теоретичних основ педагогічної діагностики й здійснення подальшого синтезу представлених понять.

Ключові слова: *діагностика, педагогічна діагностика, психологічна діагностика, наукове дослідження.*

В статье проанализировано развитие представлений о диагностике, психологической и педагогической диагностике, педагогической прогностике для определения теоретических основ педагогической диагностики и осуществления дальнейшего синтеза представленных понятий.

Ключевые слова: *диагностика, педагогическая диагностика, психологическая диагностика, научное исследование.*

Development of the presentations is analysed In article about diagnostics, psychological and pedagogical diagnostics, scientific study for determination theoretical pedagogical diagnostics and realization of the further syntheses presented notion.

Key words: *diagnostics, pedagogical diagnostics, psychological diagnostics, scientific study.*

Постановка проблеми. Потреба в педагогічній діагностиці як необхідному елементі освітнього процесу усвідомлюється теоретиками й практиками педагогіки. Про це свідчать роботи Б. Ананьєва, Н. Бордовської, Б. Бітінаса, Н. Голубєва, І. Зимньої, Н. Кузьміної, О. Реана, І. Скопилатова, А. Тряпціної, практика навчальних закладів, а також зростаюча кількість досліджень із проблем педагогічної діагностики.

Аналіз практики навчальних закладів показує, що потреба в проведенні педагогічної діагностики обумовлена, насамперед, тим, що засвоєння студентами навчального матеріалу безпосередньо залежить від рівня їх пізнавального й особистісного розвитку й багато в чому визначається мірою сформованості розумової діяльності, ступенем освоєння раніше отриманих знань, умінь, навичок. Відсутність урахування цих факторів викликає утруднення в процесі освоєння нової інформації, нових прийомів

пізнавальної діяльності, і, що особливо важливо, утруднення в особистісному й професійному розвитку.

Отже, для використання у практичній діяльності дій та процедур педагогічної діагностики необхідно з'ясувати її особливості в порівнянні з діагностикою, психологічною діагностикою, науковим дослідженням.

Аналіз актуальних досліджень припускає вивчення теорій, що відображають специфіку діагностики, педагогічної й психологічної діагностики, педагогічної прогностики. Це праці В. Аванесова, А. Анастасі, Т. Ахаян, Л. Бережнова, Б. Бітінаса, О. Бодальова, Л. Бурлачук, Л. Виготського, Н. Голубєва, Л. Головей, Д. Гласс, І. Гутнік, О. Єлисеєва, К. Інгенкампа, А.Я. Іванова, Я.Л. Коломинського, А. Колченко, О. Лазурського, О. Леонтєва, О. Личко, А. Нечаєва, О. Реан, Л. Регущ, С. Розенцвейга, Є. Рибалко, Є. Степанова, В. Століна, Н. Чекальова, А. Шмельова й ін.

Мета статті – аналіз змісту й особливостей педагогічної діагностики як видового поняття.

Виклад основного матеріалу. Елементи педагогічного діагностування застосовувалися у всіх педагогічних системах з найдавніших часів до наших днів з метою виявлення й обліку особливостей учасників педагогічного процесу, професійного відбору як тих, кого навчають, так і тих, хто навчає, оцінки їхньої діяльності, професійного й особистісного розвитку, поточного й підсумкового контролю результатів навчання й виховання.

Термін «*діагностика*» походить від двох грецьких слів *dia* – між, через, після й *gnosis* – знання. У науковій літературі можна зустріти різні тлумачення цього поняття. Але при цьому у всіх випадках під словом «діагностика» розуміють таку діяльність, що здійснюється на основі отриманого знання про людину, колектив, явище, процес й містить у собі відповідний аналіз і рекомендації.

У науковій, навчальній і довідковій літературі поняття «діагностика» найчастіше пов'язують із лікарською діяльністю, вивченням і лікуванням хвороб людини. Звичайно діагностику трактують як специфічну медичну практику, що має метою розпізнавання захворювань і забезпечення

ефективного лікування. Вважаємо, що такий підхід до з'ясування змісту поняття «діагностика» є не зовсім точним.

Якщо звернутися до історії виникнення діагностики, то можна з'ясувати, що першими *діагностами* були не медики, як це прийнято вважати, а люди, що забезпечують керування військами. Відомо, що в античному світі діагности перебували в оточенні полководця. Їхнім завданням був підрахунок кількості вбитих і поранених на полі бою. Але оскільки вони найчастіше могли надати першу медичну допомогу пораненим, їх стали постачати медичними сумками з ліками, бинтами й т.ін. Поступово завдання оцінки й надання допомоги пораненим ставала для діагностів усе більше значущою. В епоху Відродження діагностика з області чисто військової перейшла в медицину й затвердилася в ній як розпізнавальна діяльність, спрямована на вивчення, оцінку й профілактику розвитку хвороб.

Вивченням розпізнавання у філософському аспекті в епоху Середньовіччя займалися не тільки філософи – наприклад, Джон Локк, але й знамениті цілителі – Авіцена, Гален. Однак про науковий підхід до теорії діагностування можна говорити лише з кінця XIX – початку XX століття, коли свої дослідження починають польські вчені Т. Котарбінський, В. Чиж і російський лікар С. Боткін, який вважав діагностику одним з видів прикладної науки. У цей же час, поняття «діагностика» починає використовуватися як філософський термін і приблизно цей же часовий відрізок знаменується проникненням діагностичних методів із психіатрії в психологію. Нині діагностика активно використовується в управлінській, педагогічній, психологічній, технічній й іншій сферах діяльності людини.

Залежно від характеру накопиченого знання – теоретичного або дослідно-емпіричного – визначається й *характер самої діагностики*: наукова або емпірична діагностики, які між собою є взаємозалежними й доповнюють одна одну.

У цілому, аналіз наукових джерел показує, що діагностика – це, насамперед, специфічний вид пізнавальної діяльності, суть якого розуміється по-різному. Деякі автори ототожнюють діагностику з такими простими актами

пізнання, як дізнання й упізнання. Однак просте відтворення предметів або явищ, що характерно для дізнання й упізнання ще не носить діагностичного характеру. Воно може бути випадковим і не спиратися на знання відтворених явищ. У результаті дізнання й упізнання явища не класифікуються, не вивчаються фактори, що впливають на їхній розвиток, не аналізується сутність.

Широко поширена точка зору на діагностику як пізнавальну діяльність, близьку до наукового дослідження. Однак *між діагностикою й науковим дослідженням* теж не можна ставити знак рівності. Істотна відмінність діагностики від наукового дослідження міститься в меті й характері. Наукове дослідження проводиться з метою одержання нового знання про явища. Мета діагностування – забезпечити ефективний вплив на людей, на явища з метою їхнього поліпшення, корекції.

Ряд авторів поняття «діагностика» ототожнюють із такими поняттями, як «виявлення», «вивчення», «пояснення». На наш погляд, діагностика містить у собі кожний з названих пізнавальних актів, але не зводиться до жодного з них. Сутність діагностики як пізнавального акту точніше передає слово розпізнавання. Відповідно до словника С. Ожегова [7, с.658], розпізнавання має на увазі спочатку дізнання об'єктів й явищ «по яких-небудь ознаках, а потім установлення сутності зазначеного – «визначення». Така ж поетапна логіка пізнання від явища до сутності, від сутності першого порядку до сутності другого порядку й ін., характерна й для діагностики. Імовірно тому, в більшості випадків діагностику дорівнюють до розпізнавання й уважають ці слова синонімами. Тим більше що слово «діагноз» переводиться із грецької мови як «розпізнавання».

У той же час, діагностика, поряд з пізнавальним, містить у собі конструктивно-перетворювальний (формуючий) компонент. Тому, на наш погляд, *діагностика* – це пізнавально-перетворююча діяльність людей, що має своєю метою вдосконалювання людини, групи людей, явищ і т.ін. Невипадково ефективність діагностики оцінюється по тому, наскільки виправдують себе її рекомендації.

Перші спроби використати термін «діагностика» стосовно до педагогічних явищ з'явилися ще в 1920-і роки. У той же час, у цих цілях більшою мірою використовувався термін «психологічна діагностика». Таким чином, вважаємо за необхідне розглянути послідовний розвиток уявлень не тільки про педагогічну, але й про психологічну діагностику, насамперед у плані застосування її педагогічній практиці.

У наш час психологічна діагностика є часткою психологічної науки, що розробляє принципи, шляхи й прийоми розпізнавання, оцінки й вимірювання індивідуально-психологічних відмінностей особистості.

У структуру сучасної психологічної діагностики входять:

- загальна теорія психологічного виміру;
- часткові теорії й методика виміру властивостей і поведінки особистості;
- теорії й методика оцінювання, або нетестова діагностика.

Передісторія психологічної діагностики обчислюється багатьма століттями. Перші «тести», призначені для визначення індивідуальних психологічних особливостей, були відомі більше 4000 років тому. Історія найдавніших цивілізацій дає тому чимало свідчень. Ще в Стародавньому Китаї за 2200 років до н.е. була створена система відбору чиновників, що охоплювала широкий спектр проявів особистості – від уміння писати до поведінки їх у побуті. Уже Платон добре розумів значення природних задатків, які відрізняють людей не тільки один від одного, але й впливають на їхні здібності до тієї або іншої справи.

Наприкінці XIX століття в психологію проникає й швидко завойовує популярність ідея виміру. Психологічна наука одержує можливість кількісного вираження індивідуальних відмінностей. Це сприяє зародженню психологічної діагностики, оформлення якої як самостійна область досліджень завершується в 20-і роки XX століття. Значний внесок у становлення психологічної діагностики внесли праці Ф. Гальтона, Дж. Кеттелла, Г. Еббінгауза, Е. Крепеліна, А. Біне, інших фахівців в області виміру індивідуальних відмінностей.

Термін «психологічна діагностика» був запропонований Г. Роршахом в 1921 році – так було назване обстеження за допомогою створеного їм діагностичного тесту. Зміст цього поняття незабаром істотно розширюється, і під психологічною діагностикою починають розуміти все те, що пов'язане з виміром індивідуально-психологічних відмінностей. У 1930-40-і роки, у зв'язку з виникненням проєктивної психології особистості й віднесенням тесту Г. Роршаха до проєктивних методик, за поняттям «психологічна діагностика» закріплюється досить обмежена область досліджень, пов'язаних з теорією й практикою цих методик, що були антиподами традиційних психометричних. Тим самим психологічна діагностика відокремлюється від психологічного тестування.

Сьогодні в закордонній літературі поняття психологічна діагностика використовується:

- 1) як синонім психологічного тестування,
- 2) як одержання даних про особистість за допомогою проєктивних методик (а також їхня розробка),
- 3) як теорія й практика оцінки психічного стану хворих за допомогою психологічних тестів (у цьому випадку виходять із пропозицій ряду авторів, наприклад, С. Розенцвейга, зберегти термін «діагноз» винятково для позначення яких-небудь розладів, відхилень) [2, С.269].

У розвитку вітчизняної психологічної діагностики виділяють два періоди. Перший період: початок 1920-х – середина 1930-х років. Це роки масового застосування тестів у народній освіті, профвітборі й профорієнтації. З розвитком психологічної діагностики в цей період тісно пов'язані дослідження в області психотехніки й педології. Для цього періоду характерним є широке запозичення закордонних тестів. Результати тестових обстежень нерідко розглядалися в якості вирішальних та абсолютизувалися. У той же час радянськими вченими був висунутий ряд прогресивних ідей, розробка яких могла б сприяти розвитку психологічної діагностики.

У ці роки в області психологічної діагностики, у тому числі в інтересах педагогічної практики, плідно працювали М. Басов, М. Бернштейн, П. Блонський, С. Геллерштейн, Н. Левітов, А. Мандрика, О. Нечаєв, Г. Россолімо, М. Сиркін, І. Шпільрейн, А. Шуберт та ін. Особливий внесок у

розвиток вітчизняної психологічної діагностики вніс Л. Виготський. Саме йому належить ідея про психологічний діагноз.

Наприкінці 1960-х років починається другий період розвитку вітчизняної психологічної діагностики, відзначений дискусіями про місце її в системі психологічного знання, принципах і методах, про відношення до закордонного досвіду. Поступово дискусії поступаються місцем зваженому науковому аналізу існуючих проблем, пошуком їхнього вирішення.

Особливо слід зазначити, що психологічна діагностика в значній мірі протягом свого розвитку була пов'язана з педагогічною практикою. Істотна частина психодіагностичних методик створювалася, перевірялася, проходила адаптацію й застосовувалася в освітній сфері. При цьому важливо підкреслити, що «...найбільш потужне суспільно-практичне звучання й затребуваність психодіагностика особистості здобуває в тій мері, у якій вона включається (у якості важливого елемента) у процес створення умов для найбільш повного розвитку й самореалізації особистості» [9, с.8].

Поняття «педагогічна діагностика» у науковій літературі з'явилося в 1960-і роки, хоча педагогічна діагностика як практична, емпірична діяльність нараховує стільки ж років, скільки вся педагогічна діяльність. Уже на зорі людської історії люди на власному досвіді переконалися, що не можна успішно виховувати й навчати молодь, не намагаючись визначити результати своїх зусиль і рівень вихованості й навченості своїх учнів. Кінцева мета діагнозу мала важливе соціальне значення й полягала в стабілізації громадського життя й забезпеченні наступності поколінь [6].

У рабовласницькому суспільстві, коли навчання й виховання цілком оформилися як самостійна й специфічна діяльність, розпізнавання їхньої ефективності склало одну зі значимих педагогічних завдань. Дослідження історичних джерел дає велике число прийомів, способів і засобів, за допомогою яких оцінювалася, аналізувалася й узагальнювалася інформація про виховання й навчання юнацтва.

У міру розвитку педагогічної практики й теорії розширювався методологічний і методичний арсенал пошуку шляхів і засобів оцінки й аналізу

навчально-виховного процесу. Великий внесок у становлення й розвиток наукової педагогічної діагностики внесли Я. Каменський, Дж. Локк, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Дістервег, М. Ломоносов, Н. Новіков, О. Радищев, В. Одоєвський, В. Белінський, А. Герцен та ін.

Починаючи з кінця XIX століття, рекомендації, пов'язані з діагностикою в педагогічному процесі все більшою мірою стають науковими. Особливо цьому сприяв активний розвиток педагогічної психології на початку XX століття й використання психодіагностики в педагогічному процесі. Розвиток педагогічної діагностики здійснювався паралельно зі створенням методів психодіагностики, причому ці процеси взаємно перетиналися.

У першій половині XX століття ідеї, пов'язані із проблематикою педагогічної діагностики у вітчизняній науці активно розвивали О. Нечаєв, С. Шацький, П. Блонський, А. Макаренко. У цей час плідно розвивалися тестові й інші експериментальні методики, оцінки рівня навченості й вихованості, і в цілому дослідження в області педології й психотехніки, що мали діагностичну спрямованість. Однак, наприкінці 20-х – початку 30-х років вони були піддані різкій критиці як невідповідні марксистському напрямку в педагогіці й психології. Офіційним підсумком цієї критики стала постанова ЦК ВКП(б) 04.06.1936 «Про педологічні перекручення в системі наркомпросів». Результатом виконання постанови було припинення досліджень, багато розробок були відкинуті й забуті, а самі вчені й дослідники були репресовані, або змушені займатися іншою діяльністю.

У період 1970-80-х років проблеми, що відносяться до предметного поля педагогічної діагностики досліджувалися в роботах таких видатних вітчизняних психологів, як О. Леонтьєв, А. Лурія, Д. Эльконін, А. Венгер. Важливо підкреслити, що вже в 1980 році Д. Эльконін розглядає проблеми психолого-педагогічної діагностики. У цілому аж до 70-х років XX століття, у вітчизняній педагогічній літературі проблеми діагностичного плану розглядалися як елементи теорії навчання або виховання. У другій половині 1980-х й в 1990-і року безпосередньо педагогічна діагностика стає об'єктом спеціальних педагогічних досліджень. З'являються друковані праці по даній проблемі. Це

роботи Г. Карпової, А. Майорова, А. Бермус, І. Єфремова, С. Сафопцева, Л. Кравцова, Н. Раннева та ін.

Виникнення педагогічної діагностики в сучасному розумінні пов'язано, на наш погляд, зі становленням у педагогіці особливого напрямку – експериментального. У цьому зв'язку В. Воронов [5], В. Каган, Н. Сиченіков [1] та ін., ототожнюють педагогічну діагностику з контролем результатів навчання або вмінням використовувати певні методи контролю. Інші вважають, що сутність педагогічної діагностики розкривається через її функції. Так К. Інгенкамп відзначає, що педагогічна діагностика спрямована на рішення триєдиного завдання – це: «1) оптимізація процесу індивідуального навчання; 2) забезпечення правильного визначення результатів навчання; 3) зведення до мінімуму помилок ... при виборі спеціалізації навчання» [3, с. 8]. Треті стверджують, що діагностика – це система, що включає в себе контроль, перевірку, оцінювання результатів, нагромадження статистичних даних, їхній аналіз і прогностику.

Більше того, ряд авторитетних учених – П. Загрекова, І. Подласий та ін. вважає, що можна говорити про «педагогічну діагностику» у широкому й вузькому змісті слова. *У широкому змісті слова* педагогічна діагностика – це спосіб одержання випереджальної інформації про ефективність функціонування цілісної системи навчання [8]. *У вузькому змісті* – це один із системоутворюючих компонентів педагогічної діяльності [4].

Наприкінці 1990-х років термінологія й проблематика педагогічної діагностики все більшою мірою входить у науковий оборот, а сама педагогічна діагностика розглядається як один з компонентів педагогічної діяльності.

Слід зазначити, що введення в активний науковий оборот терміна «психолого-педагогічна діагностика» представниками ленінградської (санкт-петербургської) психолого-педагогічної школи сприяло твердженню уявлень про органічну єдність і включеність у процес навчання, виховання й особистісного розвитку в навчальному закладі педагогічної діагностики, всебічного пізнання особистості. Ідейною основою такого підходу є концепція Б. Ананьєва, що стверджує необхідність комплексного, системного підходу до вивчення, пізнання й розвитку людини на основі психології.

Отже, педагогічна діагностика як галузь знання й сфера практичної діяльності найбільше тісно пов'язана із психодіагностикою і педагогічною прогностикою. У той же час між ними є певні розходження.

Як і у всякій діяльності, специфіка діагностичної діяльності проявляється на рівні об'єкта й предмета, мети й завдань. *Об'єктом діагностичної діяльності педагога* є педагогічні явища, до яких відносяться взаємодія учасників освітнього процесу, спільна діяльність, поведінка й відносини суб'єктів, що виникають у процесі педагогічної взаємодії, а також індивідуально-особистісні властивості цих суб'єктів і закономірності їхнього становлення. *Предметом діагностичної діяльності педагога* є стани, властивості, характеристики тих, що навчаються або освітнього процесу, а також тенденції, що визначають результативність професійної діяльності педагога.

Відмінність педагогічної діагностики від психологічної діагностики вдало визначив К. Станіславський. Він писав: «Для психолога педагогічний процес – умова дослідження. Для педагога педагогічний процес – це об'єкт дослідження» [10, с.201]. Дійсно, якщо психодіагностика більшою мірою прагне оцінити психіку людини, особистість, окремі психічні процеси, стани, властивості, соціально-психологічні явища, то педагогічна діагностика спрямована значною мірою на результати формування особистості – рівень професійного й особистісного розвитку, підготовленості, вихованості, навченості й ін., на пошук причин цих результатів і характеристику цілісної педагогічної системи й цілісної особистості.

Головна *відмінність педагогічної діагностики від педагогічної прогностики* в тому, що перша з них характеризує не минуле, не майбутній стан явищ і процесів педагогічної практики, а їхнє сьогодення. Педагогічна діагностика допомагає педагогові вирішувати конкретні професійні завдання на основі характеристики не майбутнього (як у прогностиці), а сьогодення, актуального стану учасників, явищ і процесів педагогічної практики.

У цілому, на основі аналізу підходів до визначення сутності й змісту педагогічної діагностики як своєрідного явища педагогічної діяльності, сформулюємо ряд положень, які, на наш погляд, необхідно взяти за основу

теоретичного розгляду й практичного вирішення проблем педагогічної діагностики:

□ *діагностика* – цілеспрямований, самостійний вид пізнавально-перетворюючої діяльності людини, застосовувана в різних сферах життя суспільства;

□ *педагогічна діагностика* – пізнавально-перетворююча діяльність по розпізнаванню й обліку навченості, вихованості, індивідуальних і групових особливостей учасників педагогічного процесу і його компонентів, спрямована на забезпечення результативності даного процесу й досягнення мети.

Висновки. У цілому дослідження й практика показують необхідність визначення й урахування в педагогічному процесі індивідуальності тих, що навчаються у взаємозв'язку як психологічних, так і педагогічних характеристик особистості. У той же час педагогічна діагностика як специфічна діяльність у рамках педагогічного процесу вивчається порівняно недавно, розробленість теоретичних положень, рівень практичного вирішення проблем педагогічної діагностики є явно не відповідним потребам теорії й практики вищої школи. Дані положення показують, що концептуальні установки й технології педагогічної діагностики мають потребу в подальшому обґрунтуванні, формуванні й розвитку.

Література:

1. Бодунов М. В. Исследование соотношений формально-динамической стороны активности с интегральными ЭЭГ-параметрами // Психофизиологические исследования интеллектуальной саморегуляции и активности. М., 1980. – 184с.
2. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. Пер. с нем. / К. Ингенкамп. – М.: Педагогика, 1991. – 268с.
3. Машков В. Н. Методологические и эмпирические основания дифференциальной психологии труда. / Автореф. дис. ... докт. псих. наук. – СПб., 1996. – 546с.

4. Методология в сфере теории и практики. // зб научн. раб. – Новосибирск: Наука, 1988. – С.132.
5. Методы системного педагогического исследования / Под ред. Кузьминой Н. В. – Л.,1980. – 224с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка. / С. И. Ожегов . – М.:Русский язык, 1990.
7. Подласый И. П. Педагогика / И. П. Подласый. – М., Владос, 1999. – Кн.1.: Общие основы. Процесс обучения. – 576с.
8. Реан А. А. Психология познания педагогом личности учащегося / А. А. Реан. – М.,1990. – 246с.
9. Станиславский К. С. Работа актера над собой. / К. С. Станиславский. – М., 1938. – 412с.